

POESIA CULTA I POESIA POPULAR A LES COMARQUES DEL SUD DURANT EL SEGLE XIX. ALGUNS POETES RENAIXENTISTES.

Enric Balaguer

1.—La poesia popular.

És difícil comentar la producció popular, o millor la producció popularista, puix que com a gènere circumstancial poc procliu a la transmissió escrita, esdevé efímer. Les informacions que tenim, doncs, caldria considerar-les amb un cert relativisme, conscients, com som, de les dificultats que suposa *la mancança d'inventaris*. De les poques notícies que tenim al respecte, en primer lloc, hauríem de fer esment de Melchor Vilaplana Guillem (Benimarfull, 1781-1835)¹. El poeta o versaire, més conegut com Melchor de Benimarfull o el tio Melchor, és autor d'una copiosa obra popular que abraça composicions, col.loquis, etc. D'entre les peces més conegudes cal assenyalar «La Crida», realitzada a base de despropòsits:

Ixquem per Alacant
dos bergantins ben montats
i anaven calafatats
de xinxes.
Desembarcaren les xinxes
per a barrar la barrella
i li romperen la sella
al mussol.
Perque's desplegà un cudol
de l'Abdet;
i Sinto de Calibet
que fabrica botijes
va calfar les seues fitxes
en turballos.
Allí, ixqué «Mata-caballos»

¹ Vid. Constantí LLOMBART, *Los fills de Morta-Viva*, p.250-260 i també Ernesto URTA-DO ALVAREZ, *El poeta Melchor de Benimarfull (1781-1835)*, Publicacions de la C.A.P.A. Alicante, 1981.

diguent que res no seria
 i li cau la loteria
 a Gitania
 a on invernà, en Concentaina
 pel fred
 Pep de l'Embadalit i el Sec
 s'embarcaren per a Dénia
 per a visitar la reina
 de Benillup.²

Així mateix, cal assenyalar la producció de Roc Llorens Sala, denier i oncle de l'erudit Roc Chabàs, l'obra del qual, recentment reeditada³, compren una dotzena de composicions d'estil i temàtica popular en la nostra llengua i un grup més nombrós i amb més pretensions literàries en castellà, format, quasi exclusivament, per faules. La producció en català és un conjunt d'epigrames, anacreòntiques, col·loquis i converses, de temàtica intranscendent i de to humorístic. La peça més destacada és, sens dubte, «La Gato-maquia», obra satírico-paròdica de la producció ovidiana:

Molt temps fa que jo tenia
 Un gat, més emamotat
 Que Ovidio Nason, y haguera
 (Sense gens trencarse el cap)
 Pogut fer un *Ars amandi*
 Per a les gates i els gats
 Tan bo ó millor que el de Ovidio,
 Per a la experiència tan gran
 que tenia en la materia
 De que trata el *Art de amar*.
 4

Manuel Rico García arriba a inscriure'l en la línia escatològica de la tradició vallfogonesca⁵. També en el terreny de la producció popular hem d'incloure la producció de Francesc Tordera (Alaçant 1826-1889), el qual, a més de la producció pionera en el camp del teatre (*Vid.* «Breu notícia sobre el teatre»), escriví diversos poemes de fervor religiosa i de circumstàncies com «A Sant Roc», «Al excelentísim señor Don Chusep de Salamanca per la conclusió del ferrocarril de Alacant á Almansa», «La inauguració de les obres de la ermita de San Roc, copatró d'Alacant», «Poesia a la Santa Fas» i altres⁶.

2 Ernesto HURTADO, *Ibid.* p.34.

3 *Poesias*, Casa de la Cultura, Dénia 1983, Alicante.

4 *Ibid.* p. 64.

5 *Cfr.* Manuel RICO, *Ensayo biográfico bibliográfico de escritores de Alicante y su provincia*, pp.274-277.

6 *Vid.* *Ibid.*, pp.519 i ss.

2.—Poesia culta i de certàmens.

Encara que en castellà, el 1876 se celebrà un certamen literari a Alacant amb l'objectiu de rememorar el cinqué aniversari de la mort de Jaume I. La convocatòria poètica pretenia «facilitar la creació de los juegos florales a la manera que vienen celebrándose en otras provincias»⁷. Els guanyadors foren Miquel Amat i Maestre amb un extens poema: «Don Jaime el Conquistador» Florentino de Zaranosa amb «Una capitulación». També el mateix any se celebrà a Alcoi un certamen per tal d'exalçar el sisé centenari de l'aparició de Sant Jordi, al qual concorregueren un bon nombre de composicions —també en castellà— que se centraven en la figura del monarca. No foren aquestes, però, les úniques composicions que els escriptors del sud li dedicaren. Així, Alejandro de Harsem —poeta alacantí de filiació romàntica— escriví també, per aquestes dates, un llarg romanç: «La confesión del rey Jaime», que es publicaria, després a la revista *El Archivo de Roc Chabàs*⁸.

Set anys més tard de la seua instauració, el certamen alacantí passà a anomenar-se: «Jocs Florals», i en la convocatòria de 1890 hi participà Teodor Llorente.

Miquel Amat i Maestre, parent d'Azorín, (Petrer 1837, Alacant 1896) i guanyador de la primera convocatòria, havia estudiat dret a València, on després exercí durant un període curt de temps. Fou amic i deixeble de W. Querol i formà part de la societat «La Estrella». Uns anys després s'instal·là a la ciutat d'Alacant, fou membre de la Diputació i tingué una participació destacada en la revolució del 1868.

El 1892 publicava a Alacant el volum *Rimas*⁹, aplec de la seua poesia, que incloïa unes «Rimas valencianas»: set composicions, en total, escrites en català i amb la corresponent traducció al castellà. Les composicions se situen tant temàticament com formalment, dins dels canons «jocfloralescs»: exaltació de la llengua i de la pàtria, enyorança dels records infantils, etc. Un dels seus poemes «Als meus germans de Lo Rat-Penat», reprén el tema de l'«Oda a la pàtria» d'Aribau, sols que amb menys força lírica, menys habilitat tècnica i, el que és pitjor, amb seixanta anys de retard:

Hui sòls os parla el meu plor;
Altre jorn vindré á contar
Lo que he sentit al tornar
A la patria del meu cor¹⁰.

⁷ Vicente RAMOS, «Jaime I, en algunos escritores alicantinos del s.XIX», *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, núm.19, Alacant, desembre de 1976, p.61.

⁸ *Ibid.* p. 150.

⁹ *Rimas*, Establecimiento tipográfico El graduado, Alicante, 1892.

¹⁰ *Ibid.*, p.268.



POESÍAS

DE

Don Roque Flores y Fala

Seguint també els motlles de la poesia de certàmens es desenvolupà l'obra del beneixamí J. Baptista Pastor i Aycart (1849-1917). El poeta, metge i fill de metge, exercí la professió al seu poble, després d'haver estudiat a la ciutat de València.

Fou un poeta precoç puix que l'*impuls poètic* li arribà quan a penes tenia divuit anys i en llemosí: «La joia del castellà». A partir d'aquesta data emprengué una carrera desenfrenada de premis; els *rebri* tant per composicions escrites en castellà, com en català i del dels indrets més diversos. Les curtes línies de presentació que li dedicà l'antologia *Poetes valencians contemporanis* de L'Avenç el 1909, remarcava aquest fet: «Este poeta alicantí —escriuen— es de una gran feconditat, no hi ha en el regne de Valencia nigú que haja guanyat més premis en concursos literaris»¹¹.

La poesia de J. Baptista és típicament romàntica, vernisada de lemes llemosins i patriòtics, i on assoleix una presència destacada la temàtica religiosa¹². Els seus versos, plens «d'arpes», «trovadors», «glòries antigues», «lires», etc., tenen una clara sentor dels primers autors renaixentistes. Sols que ara no és «El Montseny» i «Els Borrells» allò que s'evoca, sinó «El Montgó» i, alguna vegada que altra, «El Cid». Vegem un fragment d'un dels poemes més famosos de l'autor «L'arpa llemosina», escrit el 1895:

Es la mateixa, senyora,
ab la que plora en Viana
i en Ausias March enamora;
es la que endolcix sonora
nostra parla valenciana.
La que ha cantat ab veu dura
de l'aspre cim del Montgó
la cima que al cel s'atura
i ha fet que arrole en l'altura
d'aqueix cim nostre penó.¹³

En la producció escrita en la nostra llengua destacaren un grup de poetes alcoians¹⁴, entre els quals la figura més rellevant fou la de Maria del Milagro Jordá Puigmoltó (Alcoi 1823), l'obra de la qual estigué molt marcada per la temàtica religiosa. La poetessa, que sols publicà un poemari en castellà: *A la puríssima concepción en la Fuente Roja*, deixà, però, diverses com-

¹¹ *Poetes Valencians contemporanis*, Ed. L'Avenç, Barcelona, 1908, p.61.

¹² Sobre les seues idees estètiques vid. E. FERRER «Contribució a l'estudi de la ideologia de la Renaixença. J. Baptista PASTOR AICART i del debat sobre El Naturalisme», *Cairrell*, núm.7, València, 1981, pp.43-52.

¹³ *Poetes valencians contemporanis*, p.64. Hi ha una versió modernitzada a «Homenatge al poeta Pastor», Associació cultural «La Quarantameula», Beneixama, pp.19-24, 1985.

¹⁴ Vid. Joan VALLS «Un siglo de poesía alcoyana», a *I Asamblea comarcal de escritores*, Instituto de estudios alicantinos, Alcoy 1971, pp.11-32.

posicions esparses a les pàgines dels periòdics en català. Una bona mostra d'aquesta producció és el fragment que a continuació transcrivim en una versió que Joan Valls ha modernitzat:

Alcoians, s'acosta el dia
en que demostrem amb fe
que el fill d'Alcoi fill també
serà sempre de Maria.
Ella els nostres passos guia
cobrint-nos amb el seu vel;
donem, doncs, sense rezel
a qui en donar-nos s'afana,
que sols un temple demana
la que pot *donar* un cel.¹⁵

La producció de l'única poetessa alcoiana coneguda del segle passat, està també molt marcada pel lirisme, la tendència a crear construccions musicals, un estil prou fluïd i un lèxic remarcablement ric. La major part de la seua obra en la nostra llengua, però, s'acull a l'estil més popular i popularista com és ara la composició «Charraes», que reproduïx Manuel Rico¹⁶. També esdevé remarcable l'obra de Gonzalo Cantó Vilaplana, poeta i dramaturg resident a Madrid, a pesar que la major part de la seua obra l'escriu en castellà; sembla que sols emprà la nostra llengua per fer al·lusió a assumptes costumistes locals o populars, con ara el cas de la coneguda «Masereta, masereta...»:

Masereta, masereta
que a les festes d'Alcoi véns
igual que una coca bova
de tova o encara més:
Tin cuidao no t'emboves
mirant molt rato el castell,
que hi ha moros en la costa
armats tots hasta les dents»
Fuig-li a la Cavalleria;
mira tu que els cavallets
són fogosos i es desboquen,
i si a cavall va el genet,
s'encabriten i et fan caure
de tós enmig del carrer,
passaràs el gran afronte
si ans no poses el remei¹⁷.

¹⁵ *Ibid.*, p.13.

¹⁶ *Op. cit.* p. 463.

¹⁷ Joan VALLS, *Ibid.* p.20-21.

Si l'obra de Milagros Jordà està impregnada d'estètica romàntica, la de Gonzalo Cantó se situa en una època de transició entre el postromanticisme ja en declivi d'un Zorrilla i l'estil dels modernistes amb Rubén al davant. Però la influència més forta que es detecta en la seua producció prové, més que de cap altre poeta, de Salvador Rueda. Entre els poetes alcoians, caldria esmentar, a part de Pere Martí i Peydró, que el 1887, ja instal·lat a Sabadell, publicà *Poncelles*, Tomàs Miró, prevere i cosí de Gabriel Miró, d'una escassa però interessant obra de temàtica religiós.

3.—L'obra de Josep Carbonell Botella.

Del conjunt d'obres d'aquell període, la que presenta una major solidesa i alhora esdevé més atractiva des del punt de vista de la sensibilitat moderna és la del contestà Josep Carbonell Botella (1883-1914). Carbonell Botella era fill de metges i, per tant, de família acomodada i també conseqüent. Estudià la carrera de dret a València, encara que mai no l'exercí puix que es dedicà a escriure.

La seua obra, en castellà, és prou copiosa, malgrat la brevetat de la seua vida, i abraça diversos gèneres: novel·la (*Voto perpetuo*, *La novia de los condiscipulos*, *Yeso*, *Antes muerta*, etc.), poesia (*Aires levantinos*, *Felicidad...*), i teatre (*Sabios y necios*, *La sort...*).

Sembla que visqué sempre identificat amb la seua vila d'origen, on duqué a terme una intensa activitat cultural i cívica: publicà un periòdic local, *El Centauro*, i organitzà diverses representacions dramàtiques al pati del palau comtal de la ciutat.

El 1908 aparegué publicat a Alacant un recull de poemes amb el nom de *Tendrors*, aplec de totes les seues composicions escrits en català, i que ha estat reeditat ara fa quatre anys a la mateixa ciutat¹⁸.

Tendrors presenta dues línies temàtiques predominants: una caire sentimental i amorós i una altra d'evocació social i patriòtica, quantitativament, en aquest ordre.

Pel que fa a la seua poesia amorosa hem de dir que és força senzilla, de desimboltura nítida i de caire adolescent. El poeta canta les tribulacions que afecten els seus sentiments sense massa originalitat:

En una fonteta
que ja entre les vinyes
d'aquella fondada,

¹⁸ Publicacions de la Caja de Ahorros Provincial de Alicante¹⁸ Publicacions de la Caja de Ahorros Provincial de Alicante, núm. 101, Alacant, 1983. Aquesta edició reproduceix, fidelment, el text de la primera. En els fragments que citem la paginació es correspon amb aquesta edició.

soparem tú i yo;
y al anar á beurer,
llesta á mi vingures
y de boca á boca
pasarem un glop.

(«De boca boca»,p.21)

Les evocacions amoroses van acompanyades d'un marc paisatgístic pinzellat amb simplesa i tipicitat, i fent ús, sovint, d'una coloració *naïve*. És significatiu, en aquest sentit, les citacions de Sant Francesc d'Asís que apareixen al llarg del llibre.

Tendrors reflecteix la història real dels amors del poeta amb una senyoreta del poble, la qual, en trobar obstacles familiars i socials per a la seua realització, se suïcidà. En el desenllaç tràgic sembla que jugaren un paper destacat les tensions social i els conflictes entre famílies de caire conservador i liberal en la Cocentàina de l'època. El poeta, alhora que li dedicava el llibre, advertia al lector de l'objectiu íntim i personal que tenien les composicions: «tot lo escrit así —apunta l'autor— fon un desahog del meu cor, y enjamay pensí que ningú del mon los llegira més que ella y yo»¹⁹. És per això que s'excusa de les imperfeccions del poemari: «Si algú al lligirlos faltes trobara en ells, espere les perdone»²⁰.

El que potser més destaca del seu tractament amorós són lamentacions adolescents que omplien els poemes de «llabis», «fletxes», «juraments», «flors», «besos», «plors»... de clara filiació becqueriana. Aquesta ascendència no sols s'observa a través del cabdal lèxic, sinó també de la descripció d'uns sentiments abrandats que s'expressen amb una senzillesa contundent.

El poeta fa ús, molt sovint, de la fal·làcia patètica, i així el paisatge quasi sempre personifica l'estat d'ànim de l'amant, corporeïtza els matisos de desig o d'espera i, a través d'aquest, es poden llegir els signes que caracteritzen els avatars de la seducció.

De vegades, el poeta es rebel·la contra els excessos amorosos o ataca el que considera materialisme femení:

Cuant demostres al home, mig poregosa,
que sens s'amor, sa vida, dich ¡mentirosa!
¡Tú no pots se aimada;
lo cor teu no llumena;
tú no tens ánima!

(«Sens ànima»,p.54)

¹⁹ «Dos paraules» (pròleg), p.13.

²⁰ *Ibid.*

Els poemes amorosos són sovint llargues composicions narratives plenes de notes carrinclones, marcs coloristes o detalls anecdòtics com aquest:

Molts dies no toca el relonge del poble
perqu's un relonge qu'està mig trencat.

(«La hora, p.80»)

Pel que fa al tractament del paisatge, val a dir que si bé se n'ix dels motlles ampuloses i de l'evocació renaixentista més conuna, cau sovint en la simple afectació. Altrament, denota un gust per plasmar un paisatge concret, situat a prop de l'autor: El Serpis, el Montcàber..., encara que ho fa, sovint, des d'una perspectiva prou tòpica, quasi banal.

Poques vegades, per un altre costat, evoca la natura deslligada dels records amorosos:

Pero la llum daurada del astr que porta'l dia
crema la trista bira, deixa vore un blau cel,
y l'ombra de m'aymia se pert, quant l'agonía
davant dels ulls meus posa de llágrimes un tel.

Y vullch mirar...y mire, y els raigs de sòl me seguen.
Després veig un nou dia, lo mon com altre mon,
u absort de tan gran cambi'm genolle, cante u reçe:
Crech en la má divina, crech en un Fahedor.

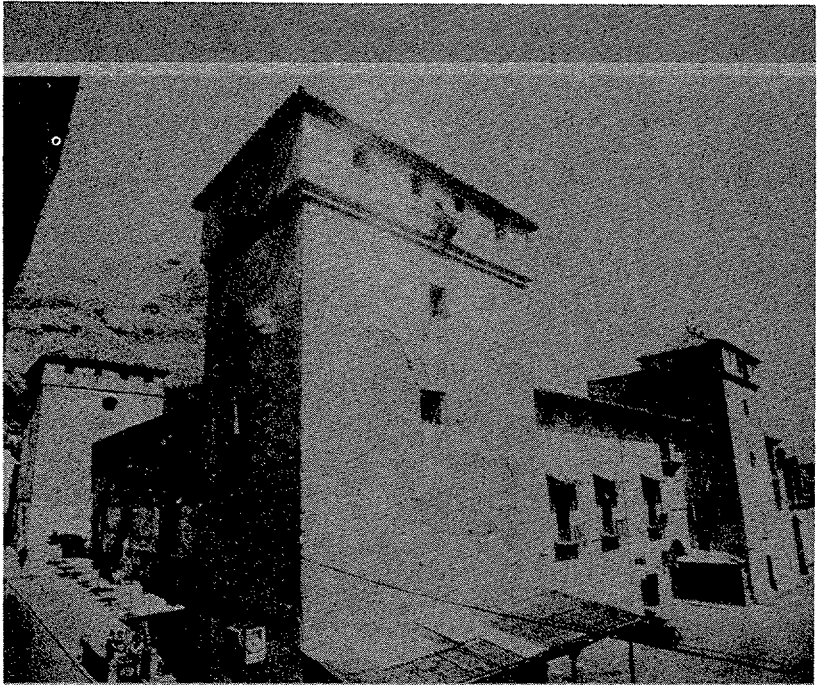
(«Momcabrer»,p.118)

El poeta és procliu a descriure, així mateix, l'ambient industrial i urbà que el voreja. El soroll dels telers i la realitat obrera de la comarca, hi són presents:

Jo sench lo ruido d'aquells engranages,
lo cant de les rodes;
jo sench de les moles
y el ferro el gellít:
cansóns que los braços de totes les raçes
entonen contentes,
en mig les tormentes,
de día u de nit.

(«La forma d'un bes»,p.73)

Cal dir que la situació contestana i alcoiana del primer decenni del segle presenta una panoràmica densa i agitada, plena d'un malestar social que culminà amb les vagues del tèxtil de l'any 1907. Carbonell no és indiferent davant d'aquesta realitat i en algunes composicions es palesa la seua preo-



TENDRORS

POESIES VALENCIANES

(Segona edició)

J. CARBONELL I ROVIRA

cupació social, com és el cas del poema «Alcoi», on posa èmfasi a denunciar les desigualtats socials:

Jo sench los engranages, ruidos de cadenes
que fan les tehues máquines de día y per la nit;
la forsa de les bombes, lo cant de les sirenes
les que desperten díes qu'esguellen lo meu pit.

Jo veig del fumerals, que al cel lo desafien,
llo fum qu'ix de sons gomits tapar la lum del sòl,
y a voltes arrastrarse pera que no repiren
los que del pobre viuen lluit pel mon son or.

(«Alcoi» p.87)

Així mateix, la poesia de tema patriòtic no deixa de ser significativa. El poema més remarcable, «Patria», és la composició més llarga del llibre (201 versos). El poeta canta la seua pàtria, però, ai las! aquesta no és la terra Llemosina, ni Provença, ni la «Pàtria Llevantina» —del seu col·lega de Beneixama— és, senzillament, Cocentàina. L'autor hi evoca els seus records infantils a través de la descripció del paisatge, ara unit a la rememoració de les gestes històriques dels constestans:

Tú, Contesta, Patria meua,
prehistòrica,
mitològica,
per sos llabis benehida,
més volguda que una deua,
més que una mare sufrida;
hon tot nome se genolla,
.....
Tú la santa Patria meua,
hon en Jaume va fer guerra,
hon Roger de Flor la terra
la conquesta y la fa seua,
y el francés nos la demana,
per germana
la vol tindre,
vol sostindre
sos penóns así en Espanya,
mes s'enganya,
qu'en ma terra el fill de Testa
guerra vol per sa Contesta.
.....

(«Patria», pp.60-61)

La poesia de Josep Carbonell Botella és, en definitiva, una poesia que

si se n'ix de l'ampulositat jocfloralesca, cau en un descriptivisme senzill, amb evocacions plàstiques plenes d'afectació i amb una simbologia banal. Si la comparem amb les produccions coetànies en llengua castellana d'aquestes terres del sud, en ple apogeu de l'estètica modernista i mironiana, ens resultarà si no desfassada, sí prou pobra.

Les estructures poemàtiques que aparerixen en *Tendrors* són molt simples, sovint carregades de rimes fàcils i de diminutius. El seu lèxic, sense ser idèntic al dels «poetes d'espardenya», puix que emprà una gran quantitat de *cultismes* («aucell», «pregó», «jorn», «daurat», «aguaitar», etc.), palesa una gran castellanització («entonses», «cariny», «rincó», «cruça», etc.). Lingüísticament, contrasta amb la poesia de J.B. Pastor i Aycart, d'estil més vigorós i amb un cabdal lèxic més ric, malgrat estar sotmesa a l'arteriosclerosi de la poesia de certàmens.

Tendrors compta, en canvi, amb l'ingredient de l'espontàïnetat i del testimoni social i individual que s'hi reflecteix. Lluny de la convenció jocfloralesca que acabà fent una poesia com diu Joan Fuster «insípida i enutjosa, com una llarga tautologia»²¹, en l'obra de Carbonell trobem una visió de la realitat del seu moment. La peripècia personal, —humana—, ens és narrada amb més o menys gràcia.

En definitiva, la seua poesia traspua el desig de sinceritat, tret que els poetes valencians de la generació del 1909 reivindicaven com a signe de la seua condició de moderns: «En els nous poetes valencians —escrivia Daniel Martínez Ferrando— se nota una qualitat especialíssima; la sinceritat, y no hi ha més modernisme»²².

La inspiració de J. Carbonell no era literària; la seua font eren episodis de la seua realitat, i el que pretenia el poeta —segons confessa— era contar «una hitòria d'amor que yo he vixcut»²³. Tant per aquest darrer element apuntat, com pel llenguatge i la temàtica, Josep Carbonell es distanciava de la Renaixença.

²¹ Joan FUSTER, *Nosaltres els Valencians*, Ed.62, Barcelona, (3^o edi. 1977), p.223.

²² Daniel MARTÍNEZ FERRANDO, «Renaixement. Moment actual de la poesia valenciana» València, 1909, p.16.

²³ «Dos paraules», p.13.